

Примітка. 1 – в абсолютних одиницях від усіх “прозорих” твірних основ, 2, 3, 4, 5 – в абсолютних одиницях від чоловічих імен, патронімів, андронімів і жіночих імен; 6,7 – у % до кількості вторинних (3815) та усіх (6362) прізвищ з “прозорою” семантикою лексичної бази. У цілому в час становлення та стабілізації прізвищевої системи (кінець XVIII - початок XIX ст.) морфологічні деривати мають перевагу над семантичними (відповідно 59,96% і 40,04%), що пояснюється великою часткою посесивних утворень, які у той час ще досить часто були живими засобами вираження присвійності.

Література

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови – Ужгород, 1960 – 415 с.
2. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. – Київ: Наукова думка, 1983. – 304 с.
3. Бучко Г. Найпоширеніші структурні моделі прізвищ Бойківщини // *Badania dialektów i opomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*. – Białystok, 1995. – С. 327-334.
4. Бучко Г.Є. Способи творення українських прізвищ (семантичний спосіб) // *Наукові записки ІДІТУ ім. В.Гнатюка*. – Серія Мовознавство 1 (VII). – Тернопіль, 2002. – С. 206-212.
5. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української акцівної мови XIV-XV ст. – Київ, 1958 – 298 с.
6. Кошарник І.І. Основи словотворчої характеристики слова. Методична розробка для студентів-філологів, пил. 1. Львів, 1959 – 140 с.
7. Синявський О. Норми української літературної мови. – Львів, 1941, – 363 с.
8. Чучка П.П. Розвиток імен і прізвищ // *Історія української мови (Лексика і фразеологія)*. Київ: Наукова думка, 1983 – С. 592-620.
9. Wolnicz-Pawłowska E. Osiemnastowieczne imienictwo ukraińskie w dawnym województwie Ruskim. *Prace filologiczne*, 7 – Wrocław etc.: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1978. – 139 s.

Оксана Вербовацька (Тернопіль)

НЕОФІЦІЙНІ ІМЕНУВАННЯ ЖИТЕЛІВ СУЧАСНОГО СЕЛА (на матеріалі антропонімії сіл Великий та Малий Говилів Теребовлянського району Тернопільської області)

In der vorliegenden Arbeit ist das System der unoffiziellen des modernen Dorfbennennungen dargestellt, die auf dem anthroponymischen Material von zwei Dörfern Ternopoler Gebiets aufgebaut ist. Auf Grund der ausgedehnten Besonderheiten der Beinamen ist die Aufmerksamkeit der Spezifik ihres Funktionen neben den offiziellen Namen gewidmet. In der Untersuchung ist eine eingehende linguistische und Motivierungsanalyse der individuellen Beinamensträger, Familiennamen durchgeführt, sind auch die Schemen der vielgliedrigen Bildungen auf dem Basis der offiziellen und unoffiziellen Klassen der Antroponymen vorgelegt.

Функціонування офіційної системи іменувань у сучасному українському селі дуже часто обмежується письмовою фіксацією і діловою сферою побутування. В услому мовленні українці, як і інші слов'янські народи, часто користуються неофіційними назвами. в ролі яких виступають передусім індивідуальні прізвиська, що характеризують особу за різними ознаками (вдача людина, зовнішній вигляд, місце проживання і т. ін.), а також спадкові сімейно-родові антропоніми, які переважно вказують на відношення денотата до інших членів родини.

В українській ономастичній літературі дуже мало досліджень, присвячених розгляду неофіційних іменувань людей. Серед відомих дослідників названих проблем можна відзначити праці П.Чучки, І.Ковалюка. Питання функціонування неофіційних назв, їх структури розкриті у працях багатьох російських та польських вчених, серед яких дослідження І. Даниліної, М. Ушакова, Р. Лободзинської, С. Варкола, М. Бйєлік та інших.

Більшість дослідників-антропонімистів під неофіційними іменуваннями розуміє прізвиська, відносячи до цього класу антропонімів різні за походженням та функцією види номінації особи. Словник української мови в 11 томах дає таке визначення терміна „прізвисько” - це „найменування, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені) і вказує на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, діяльності, звичок” [9:108]. В.Пімчук у визначенні терміна „прізвисько” враховує можливість передачі його у спадок [6:37]. П.Чучка до прізвиськ зараховує не тільки індивідуальні неофіційні антропоніми, але й різного роду іменування особи за батьком, матір'ю, чоловіком, дідом та ін. [12:84]. Н. Подольська, розуміючи під прізвиськом „додакове ім'я, дане людині навколишніми людьми в відповідності до її характерної риси, певної життєвої обставини чи ж за якоюсь аналогією”, відносить до прізвиськ також антропніми гніконіми та інші [10:115-116]. В польській ономастичній літературі існує чітке розмежування прізвиськ (przezwiśka), які виступають як додаткові та неофіційні назви особи і яким притаманні такі властивості: індивідуальність, персоналізованість, факультативність, емоційне забарвлення, семантична мотивація, реалізація в мікроспільності [13:14], та таких антропонімів, які виступають іменуваннями цілої родини, є легалізованими, формальними, мотивованими, генетичними, емоційно-нейтральними (przydomełki) [13:173].

Е.Даниліна виділяючи ознаки прізвиськ, вказує, що їх поява не регламентована, вони виникають на основі властивостей суб'єктів і об'єктів, а також виражають двояке ставлення комуніції [3:290]. Інша російська дослідниця Г.Сміряєва пише, що прізвиська це давні дохристиянські імена, які послужили ґрунтом для прізвищ [7:47].

Прізвиська, як імена і прізвища, мають за мету іменувати людину, виділивши її з групи. Однак у більшості випадків вони не тільки виділяють, але і характеризують особу. Таким чином прізвиська виконують дві важливі функції, характеризуючи та диференціюючи. Згідно з другою вони є необхідним елементом іменувань в закритій, обмеженій структурі, де велика кількість носіїв мають однакові імена чи прізвища. Потреба індивідуалізації зумовлює специфічність лексики, яка використовується для іменувань. Це не частотні, а рідкоживані лексеми - діалектизми, архаїзми, ексотизми, оказіоналізми та інші класи лексики [5:227,10]. М.Лесюк до причин виникнення прізвиськ, крім необхідності вирізнити носія, відносить також потребу зафіксувати особливу рису денотата та незручність іменування офіційним прізвищем [5:228]. Особливістю функціонування прізвиськ є також те, що вони можуть змінюватись із віком носія, із зміною ситуації. Іноді названі іменування можуть співіснувати і з часом одна особа може мати їх декілька.

Найважливішою рисою прізвиськ є їх неофіційність, а, отже, прізвисько є не обов'язковим елементом номінації особи [12:119].

Аналіз неофіційних іменувань сучасного українського села здійснено на матеріалі антропосімікону сіл Великий та Малий Говилів, типових представників сучасного подільського села, де майже усе населення є корінними жителями. В антропонімії сіл чітко виділяються кілька груп неофіційних іменувань: варіанти особових імен, індивідуальні прізвиська та спадкові сімейно-родові антропоніми, відмінні від прізвищ, які у селах називають „вуличними назвами”.

Нами проаналізовано понад 150 індивідуальних прізвиськ, зібраних методом опитування різних вікових та соціальних груп населення.

За походженням найменувань зібраний матеріал можна поділяємо на групи:

1. Прізвиська, утворені від прізвища носія

а) способом усічення частини прізвища: *Дуб* (<Дубінський), *Костиль* (<Костельнюк), *Лаба* (<Лабагий), *Монастир* (<Монастирський), *Хопта* (<Хоптій), *Цибулька* (<Цибульський), *Чана* (<Чопіло);

б) суфіксальним або усічено-суфіксальним способом. *Кукуружик* (<Кукурудза), *Палица* (<Палиця), *Шубаленький* (<Шубалій);

в) способом перекручення прізвищ *Бездюрка* (<Стелюрка <Стецюра), *Кармелюк* (<Кальмук), *Супермен* (<Супрович)

У структуру деяких „відпрізвищених” прізвиськ входять суфікси, що пов’язані з емоційно експресивним відтінком у значенні, або ж з асоціаціями до певних реалій, на які налягає семантика основи прізвища.

2. Прізвиська, утворені від сімейно-родових прізвиськ *Рогаль* - чоловік, що залицявся до жінки з роду Рогалів (як прізвище не зафіксовано).

3.Прізвиська, похідні від особових імен. У функції прізвиськ виступають:

а) рідковживані імена предків: *Назар*, *Панас*,

б) оригінальні варіанти імен: *Володця* (<Володимир), *Гапочка* (<Ганна), *Гешиа* (<Геннадій), *Дзюньо* (<Володзюньо <Володимир), *Йоцька* (<Йосифа), *Коця* (<Коля <Микола), *Лютьо* (<Юліан), *Лубко* (<Любомир), *Маринчи-си* (<Марія), *Мача* (<Марія), *Місь-Місь* (<Михайло), *Міта* (<Михайло), *Молька* (<Емілія), *Ромца* (<Роман), *Пура* (<Юра <Юрій), *Янко* (<Іван) Такі прізвиська знаходяться на межі класу імен та класу прізвиськ,

в) рідковживані імена разом з прізвищем особи, що мала таке ж ім’я *Остап Вишня* (<Остап),

г) похідні конструкції від імен (з негативним відтінком): *Ольга Василівна*, *Наш Василь*

4. Прізвиська, утворені від прізвищ чи прізвищозвучних осіб на основі подібності за зовнішніми ознаками, характером або родом діяльності. Прізвиськами стали:

а) назви казкових осіб: *Козаки Безсмертний* (дуже худий хлопець високого зросту), *Льолік* - герой мультфільму (характеристика дана на основі внутрішніх ознак);

б) прізвища історичних осіб *Катюша*,

в) прізвища спортсменів, музикантів: *Боник Басистий*, *Кантана*, *Каруца*, *Кафташов* (характеристика дана на основі діяльності носіїв), *Кузима* (<Кузьмін) (характеристика на основі зовнішньої схожості),

г) іскування героїв кінофільмів: *Будулай* (кінофільм "Циган"), *Мустафа* (кінофільм "Біле сонце пустелі"), *Черна* (кінофільм "Спрут").

5. Прізвиська, що виникли на основі особливостей мовлення. Причиною появи прізвиськ може бути:

а) незвичне вживання слів: *Бушанця* (<пшениця), *Дзюра* (пор. діал. "лзюра"-лірка),

б) неправильне вимовлення слів у дитячому віці: *Мольс* (морж), *Гельон* (Мирон);

в) характеристика способу мовлення: *Булька* (балакучий хлопець: пор. діал. "булькати" - багато говорити, говорити не по суті), *Ніший* (мовчазний хлопець);

г) часте повторення слів, зокрема специфічних чи незрозумілих: *Але*, *Аса*, *Дзіндрити*, *Кози*, *Курича*, *Майвиду*, *Молодий*, *Рула*, *Рукудайша*, *Сольоний*, *Тю*, *Халихуда*, *Хриш*, *Шперман*,

д) невідповідність вислову мовленнєвій ситуації: *Кріль*, *Купка*, *Мама*, *Потка*, *Страшиє*, *Болошо*, *Сьомко* (любив кінофільм "Сьома подорож Синдбада", часто про це говорив), *Гатка*

6. Прізвиська, пов'язані з етнічним чи територіальним походженням носія *Німець* (носій народжений у Німеччині), *Москалик* (носій народжена у Росії), *Гоцул*, *Горюлка*, *Мадяр*, *Мишаняр* і *Мишанярка* (вихідці з села Мишанець)

7. Прізвиська, що вказують на професію, рід занять: *Агрономша*, *Боцман*, *Бригадир*, *Карась* (рибалка), *Лабай* (пор діал. "лабати" - грати), *Маляр*, *Чобіток* (чоботяр), *Рогатий*, *Дідько* (роль у вертепній драмі), *Карти*, *К'юнтик*, *Сека* (назви атрибутів діяльності).

8. Прізвиська, що вказують на ознаки носіїв:

а) за зовнішнім виглядом *Гудзик*, *Паличчя*, *Маленький*, *Цар-Баба* (означення носіїв низького зросту); *Лом*, *Мамонт* (особи високого зросту), *Бамбула*, *Грубий*, *Ковбаса*, *Кавун*, *Помідорка*, *Памтух* (означення повних носіїв), *Суходол* (худий), *Лимон* (відповідний вираз обличчя - наче з'їв лимон), *Дзюбрик*, *Говда*, *Гелма* (у носіїв велика голова), *Одуляри*, *Загнуля* (за формою носа), *Обриганий*, *Плямка* (хлопець із родимою плямою на обличчі), *Зелений Синяк* (колір обличчя), *Біла*, *Білий*, *Пудель*, *Красий*, *Сивак*, *Циган* (особи з відповідним кольором волосся);

б) за внутрішніми ознаками *Ізюмчик*, *Збуї*, *Заєць* (полохливий), *Круца* (крутий), *М'ятка*, *Лисичка* (хи́тра), *Темпераментний*, *Начальник*, *Скажений*, *Чортик*, *Обимарканий*;

в) за звичками. *Бабин*, *Мореман* (одягав смугастий одяг), *Наркоманка*, *Спур* (любив суперечки), *Ревета*, *Ревус* ("голосисті" чоловіки), *Спур* (любив суперечки).

9. В окрему групу ми носимо прізвиська, мотиви номінації яких невідомі. У функції прізвиськ зафіксовані:

а) назви тварин, риб. *Кит*.

клички тварин: *Наркоман*, *Нера*, *Скіп*, *Фліпер*;

б) назви астрономічних об'єктів *Сонечко*;

в) назви предметів: *Банди*, *Бамбетель* (пор діал. бамбетель), *Дротик*, *Кант* і *ко* (<канга), *Цурик* (пор. "Сурик" - назва фарби);

Другу велику групу неофіційних антропонімів становлять сімейно-родові спадкові іменування, основна функція яких не характеризує, а диференціальна [2:65]. Носіями таких антропонімів є переважно особи з однаковими іменами, прізвиськами. За структурою і функцією сімейно-родові іменування близькі до прізвиськ, але, на відміну від останніх, легко замінюються іншими, створюють варіанти [1:9]. На відміну від індивідуальних прізвиськ сімейно-родові неофіційні іменування не є образливими для носія, можуть вживатись у його присутності. У селах Великий та Малий Говилів такі антропоніми називають вуличними назвами. Ми ж кваліфікуємо їх як сімейно-родові прізвиська.

Лінгвістичний та мотиваційний аналіз 30 сімейно-родових прізвиськ показує, що 25% цих антропонімів утворено від прізвиськ предків носія: *Мимрихи*, *Палиці*, *Хоми*, *Гобан*, *Сирихи*, *Борківські*. Зафіксовано одне прізвисько цієї групи, утворене від антропіма *Кіслишини* (<Кіслиха <Кісль), 20% вуличних іменувань утворено від імен предків носія. *Гарасимові*, *Клавдин*, *Ксенчині*, *Ксеньки*, *Кубаї* (<Якуб), *Якустинові* (<Август), *Ханаси* (<Панас)

Майже половину спадкових неофіційних іменувань (54%) утворено від прізвиськ та прізвиськ давніх предків, про яких носії уже не пам'ятають. Лексичною базою таких прізвиськ виступають:

а) апелятивні ознаки носія *Маслі*, *Цюри* (пор. "джура");

б) назви предметів: *Бляшки* (пор. бляха - "металева пластинка" - [8:77]), *Гамани* (пор. гаман - "шкіряний мішечок" [8:269]);

б) назви тварин. *Бомочкові* (пор. бомок), *Крукові*, *Шипуки*, (діал. шипук - лебідь), *Гидзи* (пор. гедзь);

в) назви рослин: *Бехи* (пор. бех - "рослина . ." [8:54]),

г) характерні зовнішні та внутрішні ознаки носіїв: *Хамули* (пор. хамула - "неповороткий" [8:385]); *Банути* (пор. банувати - "тужити" - [8:27]), *Були/Булки* (пор. буди, гул), *Печені*;

г) незрозумілі слова: *Дріни, Яджги Ісканиши, Фуси Пірачі*

Деякі дослідники до прізвищ відносять посесивні моделі із суфіксами *-ів, -их* (*Іван Петрів, Микола Сенькович*) та андроніми (*Тимкова, Вівариха*), утворені від імен та прізвищ. Проте, такі іменування суттєво відрізняються від наведених вище індивідуальних прізвищ як своєю функцією, так і способом творення. Вважаємо, що такі андроніми можна розглядати як один із способів усюго (розмовного) функціонування прізвища.

Неофіційні іменування жителів села утворюють певну систему, в яку, крім описаних вище одноклєсємних іменувань, входять дво- і більше клєсємні формули, що поєднують офіційні та неофіційні клєси андронімів. Стержєвим членом таких формул виступає переважно ім'я. В аналізованому матеріалі виділяємо

а) двоклєсємні моделі

- ім'я дєногата + патронім від імені, прізвища або прізвищєка батька: *Маруся Тимкова*;

- ім'я дєногата + матронім *Іван Орищів*,

б) тріклєсємні моделі

- ім'я дєногата – ім'я батька у Р.в. + прізвищєко або патронім чи матронім батька у Р.в. *Марійка Петра Кравчиного, Андрій Богдана Кубайового*

в) чотиріклєсємні моделі

- ім'я дєногата + ім'я батька у Р.в. + ім'я їди у Р.в. + прізвищєко або прізвищєко чи матронім у Р.в. *Микола Івана Степка Печєного, Лїтка Петра Стефана Івчиного*,

- ім'я дєногата + ім'я батька у Р.в. + вєличєвік і змієне позадєжєття або проживання *Антон Юрка з Івтиньки* і т.п.

Аналогічні андронімічні формули характєрні для інших діалєктів *Муршин* [5:11]. Велике розмаїття структур неофіційних іменувань у сєлах Рєзєкєй та Мєлєчї іовинєк сприяє дифєренєціації їх носіїв, свідчить про праєлення до зручності у іменуваннях жителів сїл. Статистичне порівняння офіційних та неофіційних андронімів показує, що не всі жителі сїл є носіями індивідуальних прізвищєк, частомєсть зафіксєвано випадки, коли одному носією притаманні по два, три і більше прізвищєк.

Сімейно-родових назв у сєлах небагато, проте вони обслуговують понад 10% жителів, відносячи їх до гєї чи лишєї родини.

Лїтература:

1. Бучко І. Є., Бучко Д. Г. Народнє-побутовє андроніміє Бєйкївщини // *Linguistica slavica: Ювілейний збірник на пошану І.М. Жєлєзняк*. - К.: „Кїї”. 2002 - С. 3-14.
2. Бучко Г., Бучко Д. Нєофіційні та сімейно-родові іменування в сучасній андронімі Бєйкївщини // *Przezwiiska i przydomki w językach słowiańskich. Część 1. /Pod redakcją Stefana Warchoła/- Lublin. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Skłodowskiej, 1998 - С. 59-68.*
3. Дацилина Б.Ф. Прізвища в сєвременном русском языке // *Восточно-славянська ономастика. Матєриали и исследования*. - М.: Наука, 1979 - С. 281-301.
4. Ковалик І. І. Питання слов'янського іменникового словотвору.- Львів. Вид-во Львівського ун-ту, 1958.- С. 15-203.
5. Лєсюк М. М. Прізвищєка жителів тушувєльських сїл // *Przezwiiska i przydomki w językach słowiańskich. Część 1 /Pod redakcją Stefana Warchoła/- Lublin. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Skłodowskiej, 1998.- С. 227-240.*

- 6 Нимчук В. В. Українська ономастична термінологія (проект) // Повідомлення української ономастичної комісії.- Випуск I.- К : Наукова думка, 1966.- С.24-43.
7. Сими́на Г. Я. Фами́лия и прозви́ще // Ономастика Поволжья. 2.- Горький, 1971.-С. 27-34
- 8 Словарь української мови. Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Гринченко - К., 1907-1909.- Т. 1-4.
- 9 Словник української мови. В 11 т – К : Наук думка,1970-1980
- 10 Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии.- Издательство «Наука».- М ,1978
11. Чучка П. П. Антропонімічні словосполучення в українських говорах Закарпаття // Міжвузівська наукова конференція з проблем синтаксису української мови.- Чернівці. 1965 - С. 149-154.
- 12 Чучка П. П. Сучасні вмотивовані прізвиська і словотворча структура прізвищ // Zbornik pedagogickej fakulty v prešove university P.J.Šafárika v Košiciach: Slavistika.- Bratislava, 1976.-С. 83-88.
13. Białik M. Przewiska i przydomki ludności wiejskiej (na przykładzie wsi Andrzejki w woj. łomżyńskim) // Onomastica XXVIII,1983 -S. 172-179
- 14 Cieślíkowa A. Przewiska // Polskie nazwy własne. Encyklopedia /Pod redakcja Ewy Rzetelskiej-Feleszko/- Warszawa-Kraków,1998 -S. 119-134
- 15 Tomczak Ł. Antroponimy nieoficjalne mieszkańców Sutkowa // Przewiska i przydomki w językach słowiańskich Część II. /Pod redakcja Stefana Warchoła/- Lublin Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999.- S. 203-215.

Наталія Головачук (Ужгород)

СЕМАНТИКА ТВІРНИХ ОСНОВ НІМЕЦЬКИХ ПРИЗВИЩ ЗАКАРПАТТЯ

Im Artikel handelt es sich um die semantische Analyse der grundlegenden Lexeme der deutschen Familiennamen Transkarpatiens, die in der Region im XVIII – XX Jh. fixiert sind. Im Rahmen jeder lexikalisch-semantischen Gruppe werden die strukturell-wortbildenden Typen analysiert.

Антропонімія німецького населення Закарпаття — невивчена ділянка української етнологістики. Історія німецьких поселень у Закарпатті, їхні звичаї, традиції, діалектні особливості уже були об'єктом дослідження науковців. Прізвищам німців Закарпаття дотепер не приділялося належної уваги. Поруч з українськими антропонімами та антропонімами іншої мовної належності їх розглядає П. Чучка у докторській дисертації [1], видрукувано дві статті П. Чучки та Г. Меліки (у співавторстві) [2, 3]. Однак названі праці не становлять цілісного й повного аналізу німецьких прізвищ Закарпаття.

Списки німецьких переселенців, укладені А. Мюллером [4], А. Пфренцінгером [5], А. Сасом [6], свідчать, що на початок XVIII століття, часу поселення найбільшої групи німців у Закарпатті, у німців уже існувала стабільна, розвинена прізвищева система, яка сформувалася у XII – XVI століттях.

Унаслідок опрацювання архівних документів (господарських книг населених пунктів, у яких компактно проживали німці, церковних та загсових реєстраційних книг про народження, шлюб та смерть, реєстраційних документів ВВІРу про дозвіл на виїзд) зібрано близько 1500 прізвищ з німецьким стимомом, які упродовж майже трьох століть функціонували на Закарпатті.

Генезис твірних основ прізвищ, що утворені на основі лексики німецької мови, дає